

Gołębiowski, Bronisław

Puszcza Zielona w nowszych badaniach socjologicznych

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 7, 127-132

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PUSZCZA ZIELONA W NOWSZYCH BADANIACH SOCJOLOGICZNYCH

Jest zjawiskiem zrozumiałym i naturalnym, iż w ruchu regionalnym dominują zwykle próby badań historycznych czy etnograficznych. Badania socjologiczne należą do rzadkości. Jeśli były podejmowane z wyraźnym socjologiczno-regionalnym nachyleniem to przez znanych, ogólnokrajowych badaczy-socjologów, szczególnie tych, którzy stosowali w badaniach metody monografii terenowej. Tytułem przykładu można tu wymienić znakomite monografie terenowe Franciszka Bujaka z Podhala, jeszcze z początków naszego wieku („Limanowa, miasteczko powiatowe w Zachodniej Galicji”, Kraków 1902; „Żmiąca, wieś powiatu limanowskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne”, Kraków 1903; „Maszkewicze, wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne”, Kraków 1901; „Maszkewicze, wieś powiatu brzeskiego. Rozwój od 1900 do 1911.”, Kraków 1914). Józef Chałasiński napisał niezwykle interesującą monografię z regionu śląskiego pt. „Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie „Kopalnia” na Górnym Śląsku”, Warszawa 1935.

Po II wojnie napisano kilkaset podobnych monografii, przy czym zwykle było tak, iż ich autorzy szukali terenu badań w regionach swego urodzenia i zamieszkania w okresie młodości, który najlepiej znali. Na przykład Dyzma Gałaj, rodem z Łowickiego, napisał znaną monografię pt. „Aktywność społeczno-gospodarcza chłopów, Studium szczegółowe na przykładzie wsi Bocheń”, Warszawa 1961. Franciszek Mleczek, który pochodzi ze znanej z wyrobów sztuki ludowej wsi podkarpackiej Łysa Góra, napisał interesującą monografię pt. „Z badań nad aktywnością zawodową i społeczną chłopów. Studium na przykładzie wsi Łysa Góra”, Wrocław 1964. Przykłady można by tu mnożyć. Choć zaznaczyć trzeba, iż pisali także monografie, szczególnie z terenu ziem zachodnich, Ziemi Odzyskanych, tacy wybitni socjologowie polscy, jak Stanisław Ossowski czy Stefan Nowakowski.

Taki charakter monografii socjologiczno-etnograficznej miało także studium Ludwika Krzywickiego „Kurpie”, napisane w 1892 r., które rozpoczyna karierę naukową tego wszechstronnego badacza. Tu zaczyna się swoista sztafeta badań socjologiczno-etnograficznych Puszczy Zielonej, której najwybitniejszymi przedstawicielami byli właśnie: L. Krzywicki (1859-1941), Adam Chętnik (1885-1967) i Anna Kutrzeba-Pojnarowa (1913-1933). A. Chętnik niewątpliwie jest socjologiem, antropologiem-etnografem, przede wszystkim w swym dziele-syntezie „Życie puszczańskie Kurpiów”, Warszawa 1971. Studium ukazało się już po jego śmierci z przedmową A. Kutrzeby-Pojnarowej, która o metodzie zbierania materiału i analizy problemów przez Chętnika pisze: „Wartość jej (monografii Chętnika — przyp. B.G.) polega na autentyczności spostrzeżeń i opisów autora. Występuje on w tej pracy jako bezpośredni obserwator i uczestnik większości opisywanych sytuacji, lub jako ten, który wiadomości o przeszłości czerpał z tradycji otaczającego go środowiska w czasie swego w nim życia i pracy. Co więcej, wiadomości

te spisuje w konsekwencji, jaką podyktowało mu środowisko kurpiowskie i jaką mu wskazała jego własna postawa działacza społecznego w tymże środowisku. Jest to jakby pamiętnik i próba samookreślenia się w tymże środowisku, w imieniu grupy, z którą on sam się identyfikuje i której zarazem narzuca — przez sam wybór i układ przytaczanych materiałów — określone ramy i cele działania wynikające z Jego własnej świadomości”¹.

Kontynuacją i unowocześnieniem, na wysokim profesjonalnym poziomie metodologicznym, pionierskiej pracy Krzywickiego, ale przede wszystkim Chętnika, jest niewątpliwie interdyscyplinarne, choć przede wszystkim etnograficzno-socjologiczne, studium zbiorowe w trzech tomach, wydane pod kierunkiem właśnie A. Kutrzeby-Pojnarowej w I połowie lat 60. pt. „Kurpie. Puszcza Zielona”, Warszawa 1962-1965. To ogromne dzieło zbiorowe ukazało tereny Puszczy Zielonej wszechstronnie jako krzyżujący się rezultat skomplikowanej historii i ekosystemu kulturowego puszczy. Sumując w pewnym sensie wyniki tych badań A. Kutrzeba-Pojnarowa napisze po latach ważną konkluzję:

„W prowadzonych współcześnie na terenie północnej Kurpiowszczyzny pracach etnograficznych na każdym kroku spotykamy się z problemami złożoności kultury ludowej tego terenu i z trudnościami wyznaczenia granicy regionu kulturalnego. Niejednolicie kształtuje się ta granica w odniesieniu do różnych działów kultury ludowej i do różnego typu twórczości miejscowej. (...) Kultury tych terenów nie zrodziła jednak puszcza. Przynosiły ją każdorazowo fale osadnicze, a modernizowały wpływy ośrodków miejskich. Różnicował ją następnie niejednolity rozwój gospodarki rolnej i polaryzacja wsi. (...)

Ale wśród różnych działów twórczości ludowej na Kurpiowszczyźnie są również takie zajęcia i wyroby, które wiążą się przede wszystkim ze sprzyjającym ich podejmowaniu środowiskiem przyrodniczym. Należą tutaj, dłużej niż gdzie indziej, utrzymujące się na Kurpiach wyroby z drewna, plecionki z korzeni itp. Podobnie jak tradycyjne dawne bartnictwo czy rozwinięte niegdyś rybołówstwo rzeczne tracą one oparcie w tymże środowisku. Tracą miejsce, jakie miały w dawnej gospodarce. W przeciwieństwie do różnych wyrobów przemysłu ludowego innych ośrodków, kurpiowskie wyroby z drewna nie pozyskały innych rynków zbytu”².

Z tymi badaniami i konstatacjami współbrzmia wyniki badań indywidualnie opublikowanych w dwu bardzo interesujących monografiach W. Paprockiej „Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi kurpiowskiej Puszczy Zielonej”, Wrocław 1967 oraz „Współczesne przemiany wsi kurpiowskiej”, Wrocław 1975. Szczególnie ta ostatnia monografia Paprockiej zawiera elementy analizy historyczno-socjologicznej, obok etnograficznych dominujących wątków. Zresztą, wątki historyczno-socjologiczne występują także w wielu innych pracach stricte historycznych, jak np. Zofii Niedziałkowskiej „Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie. Z przeszłości Kurpiów”, Warszawa 1981 i „Obraz rzemiosła ostrołęckiego w okresie II Rzeczypospolitej 1918-1939”, Ostrołęka 1985, nie mówiąc już o świetnej monografii samej Ostrołęki tejże autorki („Ostrołęka. Dzieje miasta”, Wrocław wyd. I 1967, wyd. II 1975, wyd. III 1979). Podobnie można mówić o znaczących wątkach socjologicznych w utworach Henryka Syski, który wykazuje wyraźnie inklinacje pisarza o wyostrożonym pos-

trzeganiu historyczno-społecznym i kulturowym rzeczywistości opisywanej (np. w: „A w Zielonej, Myszynieckiej...”, Warszawa 1956; „Kurpiak siedzi w lesie”, Warszawa 1954; „Nad błękitną moją Narwią”, Warszawa 1952; „Zamodrzała puszcza światem”, Warszawa 1980 i inne).

Na osobną uwagę zasługiwałyby tu wątki socjologiczne badań językoznawczych, dialektologicznych, których dzieje są w Puszczy Zielonej i okolicach nader bogate (patrz wspomnienia prof. Barbary Falińskiej w niniejszych zeszytach), co było przede wszystkim dziełem prof. W. Doroszewskiego z Uniwersytetu Warszawskiego i jego uczniów — współpracowników. Trudno jednak byłoby w krótkim szkicu podjąć ten interesujący temat. Podobnie twórczość literacka autorów, wywodzących się z tego terenu i piszących o Kurpiach i Puszczy Zielonej, może służyć do analiz socjologicznych — pośrednio. (np. Leszka Bakuły „Czerwony bór” — 1971; „Czerwony bór, czarny bór, biały bór” — 1980).

Najciekawszym „dokumentem socjologicznym” są tu jednak pamiętniki, które napływały z tego terenu na wielkie, znane konkursy pamiętnikarskie i zostały opublikowane w znanych zbiorach pamiętnikarskich, wydanych przez socjologów bądź historyków z inklinacjami do najnowszej historii współczesnej. Temu zagadnieniu poświęciłem osobny szkic „Pamiętnikarze ludowi Kurpiowszczyzny” („Zeszyty Naukowe” IV, 1990, ss. 179-189), nie będę przeto szerzej charakteryzował poszczególnych pozycji.

Przypomnę tylko, że z terenu Puszczy Zielonej mamy bardzo interesujący pamiętnik spod Myszyńca, opublikowany w III tomie znanego dzieła J. Chałasińskiego „Młode pokolenie chłopów”, Warszawa 1938, zatytułowany „Nasz ksiądz patron”, napisany przez dziewczynę wiejską po dwóch klasach szkoły powszechnej, należąca do Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży. Po wojnie na wielki konkurs pamiętnikarski „Czytelnika” z 1948 r. z terenu Puszczy Zielonej napłynęło kilka prac (m.in. ze wsi Łyse), które są obszernie streszczane i cytowane w czterech tomach dzieła zredagowanego na początku lat 70. przez historyków warszawskich Krystynę Kersten i Tomasza Szarotę pt. „Wieś polska 1939-1948. Materiały konkursowe”, Warszawa 1971. W wielkim konkursie na pamiętniki młodzieży wiejskiej, ogłoszonym w 1961 r. przez PAN i ZMW, też znalazło się kilkanaście prac z tego terenu, z których jedna z najciekawszych to praca dziewczyny wiejskiej spod Myszyńca, która następnie uczy się i pracuje po wojnie na Warmii; praca ogłoszona drukiem w II tomie dziewięciotomowego wydawnictwa materiałów i opracowań z tego konkursu „Młode pokolenie wsi Polski Ludowej”, Warszawa 1964-1980; pod redakcją J. Chałasińskiego).

W kolejnym znaczącym konkursie z 1981 r., ogłoszonym przez „Nową Wieś” i Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, pod hasłem „Łączy nas ziemia”, napłynęło kilka pamiętników z Kurpiowszczyzny, m.in. (niestety nie publikowany dotąd) pamiętnik artysty ludowego S. Sieruty z Olszyn, koło Myszyńca, którego krótki życiorys publikujemy także w niniejszych zeszytach. Na najnowszy konkurs z 1993 roku „Młode pokolenie nauczycieli” także napłynęło kilka prac z tego terenu, w tym z samego serca Puszczy Zielonej, z Ksebek koło Lemana, od młodego nauczyciela Leszka Czyża (publikujemy w dziale pamiętników w tym zeszycie).

Trzeba także dodać, iż w tym roku ukazał się pierwszy regionalny zbiór pamiętników, wspomnień z wywózek i z czasów okupacji bolszewickiej i hitlerowskiej

1939-1945 na terenie woj. ostrołęckiego, zatytułowany „Losy tułacze mieszkańców woj. ostrołęckiego 1939-1956”, opracowany przez dr S. Pajkę i niżej podpisanego (Ostrołęka 1993).

Jak widać mamy tu ciąg historyczny konkursów, obejmujący ponad 60 lat; ciąg publikacji pamiątnikarskich, o znaczącej randze socjologicznej, w których występują pamiętniki pisane przez mieszkańców Puszczy Zielonej. I odzwierciedlające życie kurpiowskich puszczaków, którym — jak się okazuje — wypowiedanie się słowem pisany nie było obce.

Najbardziej współczesne prace badawcze powstały już w znacznym stopniu z inspiracji Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego i tematycznie lokują się na pograniczu socjologii i pedagogiki oraz socjologii i politologii. Mam tu na myśli przede wszystkim zbiór prac, będących wynikiem badań terenowych nad aspiracjami młodzieży uczącej się woj. ostrołęckiego, prowadzonych pod kierunkiem profesora Uniwersytetu Warszawskiego, wybitnego pedagoga i badacza aspiracji ludzkich, Tadeusza Lewowickiego. Prof. T. Lewowicki prowadzi na ten temat badania w różnych regionach Polski; opublikował on podobne prace zbiorowe z badań na terenie woj. zielonogórskiego, a ostatnio z terenu Ziemi Cieszyńskiej. Jednakże prof. T. Lewowicki najsilniej jest związany z Kurpiowszczyzną; tu prowadzi seminarium doktoranckie, należy od początku do OTN itp.

Praca zatytułowana „Aspiracje młodzieży uczącej się. Studium ostrołęckie”, Warszawa 1989, jest pierwszą na terenie Kurpiowszczyzny współczesną, wynikłą z badań terenowych, pracą naukową o młodzieży tego regionu. Tym samym ukazuje jego przemiany i problemy najistotniejsze, bo dotyczące tego pokolenia, które będzie decydować o obliczu regionu w początkach XXI wieku. Ponadto monografia ta pokazuje dowodnie, iż można zbadać istotne fragmenty rzeczywistości i wyniki tych badań wykorzystać w praktyce, m.in. oświatowo-szkolnej. Badania te wykazały, że aspiracje młodzieży uczącej się z Ostrołęki i okolic nie różnią się istotnie od aspiracji ich rówieśników z całego kraju a nawet Europy. I to też o czymś świadczy, coś ważnego mówi odbiorcy³.

W podobnym kierunku, choć nieco inaczej realizowanym idą badania i publikacje socjologiczno-pedagogiczne i kulturowe dr Stanisława Pajki. Jest on znany z tego, iż od lat często bierze na warsztat badawczo-sondazowy ważne problemy szkoły, młodzieży, nauczycieli, rolników, inteligencji, itp. Stanowi w tym sensie jakby jednoosobowy regionalny „ośrodek badania opinii społecznej na Kurpiach”. Wyniki badań publikuje głównie w czasopismach warszawskich, naukowych („Kultura i Społeczeństwo”, „Ruch Pedagogiczny”, „Wieś Współczesna”, „Szkoła i Nauczyciel”) w latach 60., 70., 80. oraz w tygodnikach stołecznych i lokalnych („Polityka”, „Głos Nauczycielski”, „Tygodnik Ostrołęcki” i inne). Ostatnio zaś (1990-1993) głównie w „Zeszytach Naukowych” OTN, tym bardziej, że wiele pism stołecznych zlikwidowano.

Spośród prac badawczych, opublikowanych jako druki zwarte, zwraca uwagę zbiór takich sondaży S. Pajki pt. „Uczeń na prowincji”, Warszawa 1984 oraz „Maturzyści o swoim regionie”, Ostrołęka 1983. Wątki socjologiczne zawiera niewątpliwie także jego monografia „Z dziejów Liceum Pedagogicznego w Ostrołęce”, Ostrołęka 1986 oraz biografia „Koleinami życia i twórczości Henryka Syski”, Ostrołęka 1986.

Najważniejsze wszak są tu owe sondaże, oparte na konkretnych badaniach terenowych, przeprowadzane przy pomocy kwestionariusza-ankiety (zwykle także — wywiadu swobodnego i obserwacji uczestniczącej). Z badań, np. dotyczących tego, jak maturzyści ostrołęccy na początku 1980 roku postrzegali rodzimy region, wynika migracyjne nastawienie absolwentów szkół średnich. Warto przypomnieć te wnioski, z badań 1980 r., bo można by takie badania powtórzyć np. po 15 latach (1995):

„...dla zdecydowanej większości młodzieży region wydaje się mało atrakcyjny. Łatwo też zauważyć, że badani maturzyści — może z małymi wyjątkami — nie przejawiali jakichś szerszych zainteresowań rodzinnym regionem. Ponadto przytłaczająca liczba, co również jest wymowne, nie wiąże swego losu z pozostaniem w przyszłości w rodzinnym województwie. Chcą wyemigrować gdzie indziej. (...) Tylko część młodzieży utożsamia się z Kurpiami. Pewną żywotność wykazuje nadal stereotyp Kurpia”⁴.

Najszerzej ten typ badań dokumentuje zbiór wielu studiów S. Pajki na różne tematy „Uczeń na prowincji” (1984). Od publikacji tych szkiców już też upłynęło 10 lat, stają się pewnym dokumentem. Dokumentem czasów przełomu, głównie lat 70. i 80. To już historia, bowiem to, co robi socjolog, zwykle szybko przechodzi do historii; staje się dokumentem historycznej już rzeczywistości, szczególnie w okresach szybkich przemian.

Podobnie dokumentem czasu przełomu, wielkiej zmiany, staje się monografia problemowa, oparta na wszechstronnych badaniach terenowych, dr Andrzeja J. Kozłowskiego „Kadra kierownicza administracji państwowej. Studium socjologiczne urzędników woj. ostrołęckiego”, Ostrołęka 1991.

Autor, prezes OTN, prowadził swe badania w końcowych latach siedemdziesiątych. Jego studium daje więc wgląd w stan kadr kierowniczych okresu schyłku real socjalizmu w Polsce. I to w szczególnym województwie — jednym z najuboższych, peryferyjnych. To nie tylko dokument czasu, lecz także synteza pewnego doświadczenia historycznego, które można wykorzystać do budowy nowoczesnej administracji państwowej i samorządowej III Rzeczypospolitej.

W wyniku badań okazało się, że stopień degradacji i braku autorytetu oraz kompetencji urzędników terenowych i wojewódzkich wybitnie przyspieszył delegalizację starego systemu i żądanie zasadniczej zmiany. O ile wiem, autor nadal pracuje nad tym problemem, prowadząc badania nad kształtowaniem się nowych elit społeczno-politycznych w systemie demokratycznym, co godne jest uznania. Kontynuacja badań może bowiem dać dobre rezultaty.

Badania powyższe były zapoczątkowane w ramach seminarium doktoranckiego, socjologicznego, prowadzonego przez niżej podpisanego od początku lat 80. w Ostrołęce, jeszcze przed powstaniem OTN. Nie były to jedyne badania empiryczne. Inni autorzy badań — doktoranci zdołali jednak opublikować tylko część raportów w postaci artykułów w kolejnych zeszytach naukowych OTN. Mgr Teresa Kołakowska-Bajtlik na temat aspiracji życiowych ośmioklasistów w latach 1988-1990, mgr Marek Nowotka na temat przemian na terenie pogranicza kurpiowsko-mazurskiego po II wojnie światowej, zaś mgr Iwona Stachowiak na temat zagrożeń społecznych spowodowanych bezrobociem w małym mieście⁵.

Istnieje nadzieja, że także te tematy badawcze będą ukończone i zwieńczone publikacjami, pomimo znanych trudności, jakie wszyscy przeżywamy.

PRZYPISY

1. Kutrzeba-Pojnarowa A., *Przedmowa*, [w:] Chętnik A., *Życie puszczańskie Kurpiów*, Warszawa 1971, s. 7.
2. Kutrzeba-Pojnarowa A., *Kultura ludowa i jej badacze. Mit i rzeczywistość*. Warszawa 1977, s. 202-203.
3. Por. moją recenzję z tej książki „*Aspiracje młodzieży uczącej się woj.ostrołęckiego*”, „Zeszyty Naukowe”, V, 1991, ss. 203-206.
4. Pajka S., *Maturzyści o swoim regionie*, Ostrołęka 1983, s. 15.
5. Por. por.: Kołakowska-Bajtlik T., *Środowiskowe uwarunkowania aspiracji ósmoklasistów*, „Zeszyty Naukowe” II, 1988, s. 87-93; Kołakowska-Bajtlik T., *Aspiracje i plany życiowe ósmoklasistów 1988*, „Zeszyty Naukowe” IV, 1990, s. 42-54; Kołakowska-Bajtlik T., *Ewolucja aspiracji życiowych ósmoklasistów 1988-1990*, „Zeszyty Naukowe” VI, 1992, s. 163-168; Nowotka M., *Ruchy ludnościowe na pograniczu mazursko-kurpiowskim*, Zeszyty Naukowe IV, 1990, s.55-64; Nowotka M., *Z przeszłości Rozóg i okolic*., „Zeszyty Naukowe” VI, 1992, s.169-175; Stachowiak I., *Zagrożenia więzi rodzinnej w sytuacji bezrobocia*, „Zeszyty Naukowe” VII, 1993.